

دهمی باخیام

نویسنده
علی دشتی

به اهتمام
دکتر مهدی ماحوزی

فهرست

آشنایی با خیام

چند کلمه با خواننده / مقدمهٔ چاپ دوم ۹

بخش اول / در جستجوی خیام

- خیام شاعر ۱۵
- خیام از زاویه دید معاصرانش ۲۵
- فرزانه است یا بخیل؟ ۳۷
- قهرمان یا شهید؟ ۴۵
- مشاجرهٔ با امیری ۵۷
- خیام از خلال نوشته‌هایش ۶۰
- رساله کون و تکلیف ۶۰
- جواب سه مسألهٔ فلسفی ۶۵
- انتقاد یا شکایت مقدمه رساله جبر ۶۹
- اشعار عربی خیام ۷۱
- نوروزنامه ۷۵
- خیام و تصوف ۷۹
- خیام و باطنیان ۹۴

بخش دوم / در جستجوی رباعیات

- رباعیات کلید ۱۰۹
- محور مرگ و زندگی ۱۳۰

۱۳۳	شیوه سخن و اندیشه خیام
۱۴۲	رباعی‌های مشابه
۱۵۷	بادۀ خیامی
۱۷۰	خیام از دید باختریان
۱۷۰	منظومه فیتزجرالد
۱۷۵	تحقیقات کریستن سن
۱۸۰	نظر دکتر روزن
۱۸۴	رباعی‌های سرگردان (نظر ژکوفسکی)
۱۸۸	مجموعه بیر باسکال
۱۹۲	رباعیات مختار
۱۹۵	جهان هستی
۱۹۶	نیستی
۱۹۶	مرگ بدون بازگشت
۱۹۷	چرا؟
۱۹۸	ماجرای زندگی
۱۹۹	کوزه یا گل آدم
۲۰۱	پشت‌پایی به ...
۲۰۲	فرزانه
۲۰۶	چند رباعی خیام‌وار

بخش سوم / اندیشه سرگردان

۲۱۶	۱- این آمدن از کجا و رفتن به کجاست
۲۳۲	۲- گر نیک نیامد این صور عیب کراست
۲۴۹	۳- آمد مگسی پدید و ناپیدا شد
۲۵۷	۴- هر لاله که پژمرد نخواهد بشکفت
۲۶۴	۵- این دم که فرو برم برآرم یا نه

آشنایی با خیام

چند کلمه با خواننده مقدمهٔ چاپ دوم^۱

آشنایی با خیام بسی دور و نزدیک مرزهای جوانی دست داد، آن وقتی که روح عاصی است و از موجود و مقررگريزان ... می خواهد تنیده های ایام و بافته شده های کهن را پاره کند.

خیام آن عهد چنین می نمود. در خرق عادات و عقاید تبعیدی بی باک ... از مرزهای اعتدال می گذشت، می شکست و می درید. این خیامی بود که از میان مجموعه های انباشته از صدها رباعی سردرآورده بود.

کسی در صحت و استواری آنها شک نمی کرد. حتی به مشهودترین ناجوری و نابسامانی این رباعیات توجهی نداشت: آیا این تلفیقات سست و ترکیبات عادی و فروافتاده از خیام است و این تناقضات ناهنجار از مردی است که او را تالی ابن سینا می گفتند؟

غریب و باورنکردنی این که قبل از مرحوم صادق هدایت (۱۳۱۳) و قبل از مرحوم فروغی (۱۳۲۰) کسی بدین انبوه رباعیات بدگمان نشده و یا اگر شده است در مقام تنقیح و تهذیب آن برنیامده سهل است شک و تردیدی هم نشان نداده

۱. این کتاب تاکنون ۶ بار فرصت نشر یافته است. چاپ اول تا سوم به همت آقای عبدالرحیم جعفری دوست فرهیخته و گران قدر و مدیر انتشارات امیرکبیر فراهم آمد. چاپ چهارم و پنجم را نشر اساطیر برعهده گرفت و چاپ ششم که کتاب حاضر است، از سوی انتشارات وزین زوار به زیور طبع آراسته شد.

است. گوئی پیدا کردن رباعیات خیام در نظر کسی معما نبوده و هر چه در هر مجموعه‌ای ثبت شده است از خیام دانسته‌اند - آن هم خیامی که تا یک صد سال پس از وفاتش یک رباعی از وی انتشار نیافته بود.

باز در میان غربیان گاهگاهی ژوکوفسکی پیدا شده که از مشاهده این همه تناقضات در ۴۰۰ رباعی گردآمده نیکلا به حیرت افتاده و با کمال صراحت می‌نویسد ممتنع است از یک فرد عادی این اندیشه‌های متناقض که نماینده روحی مشوش و آشفته است سرزند دیگر چه رسد به دانشمند و حکیمی چون خیام.

قبل از هدایت و فروغی محقق بزرگ دانمارکی به جستجوی خیام برخاسته و در سال ۱۳۰۴ مجموعه انتقادی خویش را فراهم کرده و از میان قریب ۷۰۰ رباعی ۱۲۱ رباعی را برگزیده و به ظن قوی از خیام دانسته است.

از این دو خیام‌شناس که بگذریم کسی از باختریان کاری در پیدا کردن رباعیات اصیل صورت نداده و به ترجمه نسخه‌ها یا مجموعه‌ها اکتفا کرده‌اند.

کارهای کریستن‌سن و هدایت و فروغی، شک و حیرت ژوکوفسکی و معدودی دیگر چون دکتر روزن، علاوه بر این قضاوت‌های ناروا و غلطی که از روی رباعیات مغشوش و ناهنجار در بعضی اذهان نسبت به روح و خوی و معتقدات خیام پیدا شده است، همه اعلام هشیاری مؤکدی است که روشی دقیق و مطمئن در تنقیح رباعیات گرفته شود.

تصور می‌کنم بارورترین و نتیجه‌بخش‌ترین روش‌ها این است که نخست سیمای حقیقی خیام را باز یابیم یعنی به کلی برخلاف متداول و معمول که از گفته‌ها و نوشته‌های کسی به معنویات او پی می‌برند باید شخصیت خیام را از لابه‌لای روایات و آراء هم‌عصران وی و از گفته‌ها و نوشته‌های مسلم خود او بیرون کشید تا به آسانی بتوان رباعیاتی را که با این شخصیت همساز نیست به دور ریخت و این همان کاری است که در قسمت اول این کتاب به‌طور اجمال و به‌اندازه‌ای که طبع ناشکیبا و توانائی محدود من اجازه می‌دهد صورت گرفته است.

از همین روی شگفت نیست که پس از نشر دمی با خیام، چه در طی مقالات

گوناگون، چه در ضمن نامه‌های خصوصی و عدیده و چه در اثنای مذاکراتی که صاحب نظران دربارهٔ مطالب آن می‌کردند یک نقطه مشترک وجود داشت که می‌توان قدر جامع رأی خوانندگان فرض کرد و آن رضایت و خرسندی از زدوده شدن لکه‌های ناپسند و تیره از شمایل خيام و روش شدن سیمای واقعی یکی از بزرگان اندیشه بود.

بدیهی است در انجام این مهم غیر از روایات مورخان معیار دیگری نیز در دست بود که به کمک آن هم قیافه خيام واضح می‌شد و هم برای سنجش رباعیات و تهذیب آنها از رباعیات دخیل بکار می‌رفت و آن معدودی رباعیاتی بود که در مستندات مؤثق آمده است و در اصالت آنها شک کمتر رخنه می‌کند.

با همهٔ این‌ها با کمال صداقت باید اعتراف کرد که آنچه تاکنون انجام شده است کافی نیست و زمینه برای کارکردن روی خيام و رباعیات او فراخ و بسا غیر مترقب و مجهول ممکن است از خلال کتب کهنه ظاهر شود که خيام واقعی را بهتر نشان دهد.